

PRÁVNÍ ŘÁD A PUBLIKACE PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

JAROMÍR TAUCHEN

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Po 15. březnu 1939, tedy po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, byly v právním řádu provedeny zásadní změny. Asi tou nejdůležitější změnou byla skutečnost, že na území Čech a Moravy platilo dvojí právo – právo protektorátní (autonomní) a právo německé (říšské). Jeho aplikace byla závislá obvykle na tom, jakou státní příslušnost měly subjekty právních vztahů. V souvislosti se zavedením právního dualismu bylo v Čechách a na Moravě zřízeno i německé soudnictví, jakož i celý německý okupační správní aparát v čele s Říšským protektorem. Německá místa po celou dobu existence Protektorátu zasahovala do autonomního práva, takže se často proklamovaná „autonomie“ postupně vytrácela. V příspěvku jsou rovněž zmíněny publikační sbírky, ve kterých byly vyhlášovány normy jak říšského, tak i autonomního práva.

Key words in original language

Protektorát Čechy a Morava, právní řád, říšské právo, Říšský protektor, soukromé právo, veřejné právo, Třetí říše, národní socialismus, publikace právních předpisů.

Abstract

After 15 March 1939, after the establishment of the Protectorate of Bohemia and Moravia, there were made fundamental changes in the legal system. Most likely the most important change was the fact that in the Protectorate of Bohemia and Moravia dual law came into effect - Protectorate law (autonomous) and German law (imperial). Its application used to depend on nationality of the subjects of legal relations. In connection with the introduction of dual law in Bohemia and Moravia, the German courts were also established as well as the entire German occupation administrative apparatus headed by the Reich Protector.

Key words

Protectorate Bohemia and Moravia, legal order, private law, public law, Third Reich, national socialism.

1. ÚVODEM

Jak je všeobecně známo, Protektorát Čechy a Morava byl zřízen 15. března 1939 a jeho právním základem se stal Výnos Vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939. Ten byl vyhlášen v rozhlase, otištěn v denním tisku a písemně publikován v několika sbírkách, a to:

německy v čísle 47 Říšského zákoníku (*Reichsgesetzblatt I.*, S. 485) ze dne 16. března 1939, německy a česky v čísle 2 Sbírký nařízení pro Čechy a Moravu (*Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren*, S. 7) ze dne 21. března 1939, v částce 28 Sbírký zákonů a nařízení pod č. 75 ze dne 17. března 1939; český překlad je možné nalézt také v čísle 65 Úředního listu, s. 775 ze 17. března 1939.¹ Na základě tohoto výnosu náleželo území bývalé Česko-Slovenské republiky k území Velkoněmecké Říše. Nově zřízený útvar nazývaný jako „Protektorát Čechy a Morava“ požíval ochranu Říše a Hitlerův výnos naznačoval existenci autonomie tohoto nově vytvořeného státního útvaru. Protektorát Čechy a Morava byl tedy prohlášen za autonomní a dle dikce výše uvedeného výnosu měl mít právo spravovat se sám, přičemž ale svá výsostná práva musel vykonávat ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše. Tato z německé strany často proklamovaná autonomie však zůstala pouze na papíře a nacisté ji mohli kdykoliv porušit, omezit či úplně zlikvidovat.² S postupem doby také nacisté do této „autonomie“ stále více zasahovali, až ji v některých oblastech úplně odstranili.

Článek 12 výnosu Vůdce a říšského kancléře stanovil, že:

„Právo platné nyní v Čechách a na Moravě zůstává v účinnosti, pokud neodporuje smyslu převzetí ochrany Německou říší“.

Došlo tak k recepci drtivé většiny právních norem dosud platného právního řádu z první a druhé Československé republiky, jehož velká část zahrnovala ještě recipované rakouské právní předpisy. Zachována tak byla kontinuita mezi novým právním řádem a právním řádem zaniklé Česko-Slovenské republiky.

Podíváme-li se na právní řád platný v Protektorátu jako celek, je zde nutno rozlišit, zda se skládal z říšskoněmeckých či tzv. autonomních právních předpisů, neboť na území Protektorátu neplatilo jen právo autonomní (tedy recipované právo z Česko-Slovenské republiky a nově vydané právní předpisy autonomními orgány), nýbrž zde byla zavedena platnost i některých říšských právních předpisů.

Aplikace autonomního či říšského práva byla závislá obvykle na tom, jakou státní příslušnost měly subjekty právních vztahů. Pro protektorátní státní příslušníky bylo rozhodující recipované právo Československé republiky spolu s nově přijatými protektorátními předpisy po 15. březnu 1939. Právní předpisy, které zůstaly po 15. březnu 1939 v platnosti, bylo však nutné vykládat v nových

¹ K tiskovým chybám a odlišnostem českého překladu Hitlerova výnosu viz HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*, roč. 1/1939, Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939, s. 403 – 404.

² K tomu např. Kol. autorů, *Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu (1918 – 1945)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973, s. 450 – 451.

státoprávních poměrech v duchu národněsocialistické Velkoněmecké říše.³ Němečtí státní příslušníci, kteří měli své bydliště v Protektorátu, zásadně podléhali německé soudní pravomoci a požívali též práv státních příslušníků Protektorátu Čechy a Morava.⁴ Říšské právo⁵ však v Protektorátu neplatilo ani pro protektorátní příslušníky, ani pro německé státní příslušníky jako celek,⁶ neboť ani jednotné říšské právo na celém území Velkoněmecké říše neexistovalo. Bylo to důsledkem připojení některých území k Říši, jmenovitě Rakouska v březnu 1938 a Sudet v říjnu téhož roku.

Jedním z hlavních úkolů nacistů v oblasti práva po připojení Rakouska k Říši a dalších území na Východě bylo především zavedení jednotného práva jak na celém říšském území, tak i na okupovaných územích. Protože toto sjednocení práva nebylo možno provést okamžitě, probíhaly změny postupně. To se dělo dvěma způsoby: buď právní řády okupovaných zemí přímo převzaly do svých právních předpisů právní normy platné v Říši (typicky norimberské rasové předpisy), nebo se v „autonomních“ právních rádech výrazným způsobem odrazila nacistická ideologie, nacistické pojetí práva či nacistický náhled na právo.⁷ Ne jinak tomu bylo i v Protektorátu

³ KRIESER, H., Die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren. Ausübung und Umfang. In: *Deutsches Recht, Ausgabe A*, roč. 10, Heft 42, 1940, s. 1745 – 1754; příklad rozdílného výkladu v období 1. ČSR a Protektorátu představuje zákon č. 131/1936 Sb., na ochranu republiky.

⁴ Nařízení říšského ministra vnitra o nabytí německé státní příslušnosti dřívějšími česko-slovenskými státními příslušníky německé národní příslušnosti z 20. dubna 1939 (RGBl. I., S. 815).

⁵ K charakteristice říšského práva blíže viz např. MANDL, V., Právní soustava Německé říše. Praha: V. Linhart, 1939; NÝDL, B., Základy nacionálně-socialistické nauky právní. In: *Právník*, roč. 78/1939, sešit 1, s. 18 – 19; KNAPP, V., *Problém nacistické právní filosofie* (reprint). Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002; z novější literatury viz TAUCHEN, J., Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva - 2009 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2757 – 2773; MERTENS, B., *Rechtsetzung im Nationalsozialismus*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.

⁶ K tomu blíže Nařízení o použití německého práva na německé státní příslušníky v Protektorátu Čechy a Morava z 20. července 1939 (RGBl. I., S. 1309); Nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., S. 752); Nařízení o výkonu soudnictví v občanských věcech právních v Protektorátu Čechy a Morava ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., S. 759); z literatury k tomu např. ŠTAJGR, F., Druhé nařízení o výkonu občanského soudnictví v Protektorátu. In: *Všehrd*, roč. 21/1940, č. 6, s. 177 – 181.

⁷ K nacistické ideologii a jejím odrazu v právním řádu Protektorátu z české literatury podrobně TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva - 2010 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720 – 1742; TAUCHEN, J., Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví). In: KNOLL, V. –

Čechy a Morava.⁸ Dle statistik bylo např. v roce 1939 ve Sbírce zákonů a nařízení publikováno 366 právních předpisů, které se výslovně derogačními klauzulemi dotkly 380 dosavadních předpisů, přičemž 129 úplně zrušily a 251 různě pozměnily.⁹ Ve srovnání s ostatními dějinnými epochami neměl tento státní útvar sice dlouhého trvání, avšak za šest let jeho existence bylo jak soukromé, tak i veřejné právo bezesporu nacistickou ideologií výrazně ovlivněno.

2. ŘÍŠSKONĚMECKÉ PRÁVNÍ PŘEDPISY PLATNÉ V PROTEKTORÁTU

Jak již bylo uvedeno výše, právní předpisy Říše neplatily pro území Protektorátu Čechy a Morava jako celek, nýbrž pouze v případě, pokud to vyplývalo z jejich obsahu nebo pokud to říšský právní předpis výslovně stanovil. U některých předpisů byla jejich platnost v Protektorátu zřetelná již z názvu,¹⁰ nebo působností předpisu na území Protektorátu byla věnována zvláštní část; existovaly však také případy, že se platnost pro Protektorát musela dovozovat z obratu, že se právní předpis „vydává pro území Velkoněmecké říše“.¹¹ Avšak často se stávalo, že nebylo přímo jasné, zda a v jakém rozsahu se říšskoněmecký právní předpis vztahuje i na území Protektorátu. Situace však byla komplikovanější, než by se mohla na první pohled zdát, neboť často nebylo na první pohled jasné, zda se platnost říšskoněmeckých právních předpisů vztahovala i na Protektorát. Dobová literatura či komentáře tak často popisovaly obsah říšskoněmeckých právních předpisů s konstatováním na závěr, že „není jisté, zda tyto právní normy jsou platné i na území Protektorátu.“¹² Často také nebylo zcela jasné, zda se tyto

BERÁNEK, P., *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 262 – 274.

⁸ KRIESER, H., Die Rechtsangleichung im Protektorat. In: *Böhmen und Mähren*, 1942, s. 150.

⁹ Tato statistika je uvedena v SCHELLE, K., K charakteru práva v tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 90.

¹⁰ Např. Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939 (RGBl. I., S. 1039).

¹¹ Např. Zákon o příležitostných zvláštních svátcích ze 17. dubna 1939 (RGBl. I., S. 763).

¹² S tímto a podobným konstatováním se můžeme setkat především v nejdůležitější (soukromé) komentované sbírce protektorátních právních říšských i autonomních předpisů vycházející po celou dobu trvání Protektorátu pod vedením vrchního odborného rady na ministerstvu spravedlnosti Josefa Hoffmanna pod označením „*Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*“. Praha: V. Linhart, 1939 – 1945“.

říšskoněmecké právní předpisy vztahují jen na německé státní příslušníky v Protektorátu, či také na obyvatele s protektorátní příslušností. Aby měla česká odborná právnická veřejnost vůbec přehled o říšskoněmeckém právu platném v Protektorátu, objevovaly se často v odborných právnických časopisech¹³ pravidelně seznamy říšskoněmeckých předpisů, jakož byly vydávány i přehledové sbírky těchto právních norem.¹⁴ Výše uvedené se však týkalo nově vydávaných říšskoněmeckých předpisů po 15. březnu 1939. Avšak často docházelo také k zavedení platnosti starších říšskoněmeckých právních předpisů vydaných před tímto datem i na území Protektorátu.¹⁵

Působnost úředních listů (publikačních sbírek), ve kterých se zveřejňovaly předpisy Říše, se rozšířila i pro území Protektorátu. Říšské právní předpisy platné pro území Protektorátu a vyhlášené v úředních listech Říše, nabývaly účinnosti v den následující po vyhlášení v úředních listech Říše (pokud nebylo stanoveno nic jiného).¹⁶

Mezi říšskoněmecké úřední listy (publikační sbírky) s platností pro Protektorát náležely především Říšský zákoník (*Reichsgesetzblatt*), a to jeho oba dva díly, Německý právní věstník a pruský státní věstník (*Deutscher Rechtsanzeiger und Preußischer Staatsanzeiger*) a věstníky říšských ministerstev, z nichž nejdůležitější byl Věstník říšského a pruského ministerstva vnitra (*Ministerialblatt des Reichs- und Preußischen Ministeriums des Innern*). Protože tyto

¹³ Např. *Obzor národohospodářský: časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálněpolitickým*. Praha: Tiskem a nákladem J. Otty.

¹⁴ Např. PUMPR, T., *Rejstřík německých právních norem vydaných v době od 15. března 1939 do 30. dubna 1940 s platností pro Čechy a Moravu a norem recipovaných*. 2. vyd. Praha: Nákladem Právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939; VESELÝ, V., *Říšské právo v Čechách a na Moravě: soubor říšských právních norem platných v Protektorátu Čechy a Morava a souvisejících a příbuzných předpisů protektorátních*. Praha: Nákladem Právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1940 – 1943; KRIESER, H., *Das neue Recht in Böhmen und Mähren (1. – 3. Teil)*. Prag: Volk und Reich Verlag, 1943.

¹⁵ Příkladem může být čl. 2 výše citovaného Hitlerova výnosu o Protektorátu Čechy a Morava, dle kterého pro „obyvatele Protektorátu, kteří jsou příslušníky německého národa a stávají se ... říšskými občany ... platí tudíž také ustanovení na ochranu německé krve a německé cti“, což je recepce jednoho z norimberských zákonů; dalším „učebnicovým“ příkladem může být Nařízení o výkonu trestního soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava z 14. dubna 1939 (RGBl. I., S. 754), které obsahovalo taxativní výčet říšských hmotněprávních i procesně právních trestních norem, které se uplatnily na německé státní příslušníky v Protektorátu Čechy a Morava.

¹⁶ Nařízení říšského ministra vnitra z 3. dubna 1939 o právních předpisech Říše pro území Protektorátu Čechy a Morava (RGBl. I., S. 704).

říšskoněmecké úřední listy vycházely samozřejmě pouze v německém znění, představovala tato skutečnost poměrně velkou překážku, neboť ne všichni příslušníci právnických povolání v Protektorátu ovládali právníkem němčinu na velmi dobré úrovni, aby byli schopni porozumět znění říšskoněmeckého právního předpisu. Říšskoněmecké úřední listy (především jejich starší vydání) také nebyly širší české právní veřejnosti běžně přístupné, takže možnost seznámit se se zněním příslušných právních norem byla značně omezená. Z tohoto důvodu byly ve Sbírce nařízení pro Čechy a Moravu a ve Věstníku nařízení říšského protektora otiskovány vybrané důležité říšské předpisy s platností pro Protektorát společně s jejich českými oficiálními překlady, i když někdy se značným časovým posunem oproti datu vydání v říšském úředním listě. České oficiální překlady byly otiskovány až do konce roku 1941, poté již nikoliv. V případech neexistence oficiálního překladu do českého jazyka, byly často vyhotovovány soukromé překlady a poté uveřejňovány v odborných právnických časopisech či v odborných publikacích.

Zvláštní úřední list pro vyhlášení říšských norem v Protektorátu byl zřízen již vyhláškou vrchního velitele německé armády z 15. března 1939.¹⁷ Vrchní velitel německé armády von Brauchitz vyhlásil 15. března 1939 v rozhlase následující prohlášení určené obyvatelstvu v Čechách a na Moravě:

„Podle vůle Vůdce a nejvyššího velitele německé branné moci německé vojsko vkročilo do vaší země s příkazem, aby udrželo klid a pořádek a převzalo ochranu obyvatelstva. Vykonávací moc v územích obsazených německým vojskem svěřuje se mně a velitelům armádních skupin. Veškerá veřejná správa pokračuje v práci, pokud se nic jiného nenařizuje. ... Všechn hospodářský život jde dál. Každý ať zůstane na svém místě a pokračuje ve své práci. Vzdání se práce pokládá se za sabotáž. Nařízení německých vojenských úřadů se musí bezpodmínečně uposlechnouti. Každý ať se řídí podle rozkazů vydaných ve prospěch celku i jednotlivců.“

Toto svolání bylo také otištěno na první straně nově zřízené Sbírky nařízení pro Čechy a Moravu (*Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren*),¹⁸ ve které se otiskovaly právní předpisy a nařízení všeobecného charakteru, které byly vyhlášeny na území postavených pod ochranu německé branné moci (tedy v Čechách a na Moravě).¹⁹

¹⁷ SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 230.

¹⁸ Provolání vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě z 15. března 1939 (VBl., S. 1).

¹⁹ Vyhláška o Věstníku pro Čechy a Moravu z 15. března 1939 (VBl., S. 3); v této souvislosti je možné upozornit na odlišný oficiální překlad německého označení „*Verordnungsblatt*“, kdy překlad na titulní straně částky 1 – 5 zněl „Sbírka nařízení“, zatímco ve výše uvedené vyhlášce se mluví o „Věstníku“.

Sbírka nařízení pro Čechy a Moravu se považovala rovněž za říšskou publikační sbírku.²⁰ Její první čtyři čísla byla vydána v Berlíně, až páté číslo bylo vytištěno v Praze v tiskárně Böhmisch-Mährische Verlags- und Druckerei-Ges.m.b.H., sídlící na Herrengasse 8. V souvislosti s ukončením vojenské správy v Čechách a na Moravě a nástupem prvního Říšského protektora Konstantina von Neuratha do úřadu došlo od šestého čísla ke změně označení této sbírky na „*Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren*“, tedy na „*Věstník nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren*“, jak znělo oficiální označení jeho podtitulu.²¹ Od čísla 12 roku 1941 (22. březen) se podtitul změnil na „*Věstník nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě*“. Od roku 1942 již český podtitul používán nebyl. Co se týče formy tohoto věstníku, v letech 1939 – 1941 vycházel dvoujazyčně, tedy ve sloupci na levé straně se nacházelo oficiální německé znění a v pravém sloupci pak jeho český překlad. Od roku 1942 byl pak tento věstník vydáván pouze v němčině. Německý text byl až do čísla 16 roku 1941 psán kurentem; od 18. dubna 1941 byl nahrazen latinkou. Zajímavý byl jistě český překlad, kde se osoby a pojmy vyjadřující státní označení psaly kurentem a v němčině, přičemž ale tato německá označení byla česky skloňována; kmen slova byl psán kurentem německy a koncovka latinou česky, takže např. „*Verordnung zum Erlass des Führer und Reichskanzlers über das Protektorat Böhmen und Mähren*“ bylo přeloženo jako „*Nařízení k výnosu Führera und Reichskanzlera o Protektorátu Böhmen und Mähren*“.²² Níže je možno pro ilustraci citovat české znění prvního článku uvedeného nařízení, které dokazuje, jak absurdní text českého překladu někdy mohl být:

„Reichsprotektor in Böhmen und Mähren je jediným representantem Führera a Reichskanzlera a Reichsregierungu v Protektoratu“.

Tento styl českého překladu s užíváním německých názvů v kurentu a jejich následným českým skloňováním se využíval až do března roku 1941. Od této doby se již v českém překladu německá označení překládala do češtiny a byla psána latinkou.

²⁰ Nařízení říšského ministra vnitra z 3. dubna 1939 o právních předpisech Říše pro území Protektorátu Čechy a Morava (RGBl. I., S. 704).

²¹ Toto přejmenování bylo zakotveno až zpětně v Nařízení o právu vydávat právní předpisy v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939 (RGBl. I., 1039).

²² Nařízení k výnosu Führera und Reichskanzlera o Protektorátu Böhmen und Mähren z 22. března 1939 (otištěno v VBIRProt., S. 32).

Ve Věstníku nařízení Říšského protektora byly uveřejňovány kromě osobních zpráv, nařízení, výnosů a vyhlášek Říšského protektora, rovněž říšské normy, pokud platily na území Protektorátu.²³

V souvislosti se zřízením funkce Německého státního ministra pro Čechy a Moravu výnosem Vůdce z 20. srpna 1943 došlo k přechodu vládní agendy spočívající v zastávání říšských zájmů v Protektorátu.²⁴ Německým státním ministrem pro Čechy a Moravu se stal K. H. Frank, který vydávané právní předpisy uveřejňoval ve Věstníku nařízení Německého státního ministra pro Čechy a Moravu (*Verordnungsblatt des Deutschen Staatsministers für Böhmen und Mähren*). Věstník nařízení Říšského protektora tak byl vydáván pouze do srpna 1943.

Říšskoněmecké právní normy byly uveřejňovány rovněž v denním tisku,²⁵ veřejným vyvěšením²⁶ či pomocí vyhlášení v rozhlase,²⁷ pokud nabytí účinnosti nesneslo odkladu. Některé právní normy tak byly uveřejněny v deníku „*Der Neue Tag*“ či „*Prager Abend*“. Např. dle Nařízení o provádění zatemňovacích opatření v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 1. září 1939 byly vydavatelé denního tisku v případě všeobecné výzvy civilní protiletecké ochrany nebo všeobecného nařízení zatemnění povinni neprodleně vydat zvláštní vydání, ve kterém by bylo uveřejněno znění výzvy nebo nařízení. Zvláštní vydání byli vydavatelé povinni šířit okamžitě a co nejrozsáhleji. Stejně tak byli i představitelé obce povinni uveřejňovat tyto právní předpisy na úřední desce či jiným v obci obvyklým způsobem.²⁸ U říšskoněmeckých právních norem se lze také

²³ SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 230.

²⁴ Výnos Vůdce o „Německém státním ministru pro Čechy a Moravu“ z 20. srpna 1943 (RGBl. I., S. 527).

²⁵ Příkladem může být Nařízení Říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939, které nabylo účinnosti dnem jeho uveřejnění v pražském deníku „*Der Neue Tag*“, k čemuž došlo následující den. K publikaci ve Věstníku nařízení Říšského protektora došlo až 7. července 1939.

²⁶ Vyhlášením prostřednictvím veřejného vyvěšení vstoupilo v účinnost např. Nařízení Říšského protektora proti sabotážním činům z 26. srpna 1939 (VBIRProt., S. 83).

²⁷ Např. Nařízení říšského ministra letectví o zákazu veškeré letecké dopravy nad německým výsostným územím bylo vyhlášeno rozhlasem přes vysílač Německo (*Deutschlandsender*) dne 1. září 1939 ve 4:45 a po jeho přečtení vstoupilo v účinnost. Okamžik nabytí účinnosti byl pak uveřejněn i ve Věstníku nařízení Říšského protektora (VBIRProt., S. 104).

²⁸ Nařízení Říšského protektora o provádění zatemňovacích opatření v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 1. září 1939 (VBIRProt., S. 100).

v několika případech setkat s porušením zákazu retroaktivity a se zavedením zpětné účinnosti právních předpisů. Příkladem může být nařízení Říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939 (VBIRProt., S. 45), jehož účinnost některých ustanovení byla zpětně stanovena na 17. březen 1939; později došlo ještě k posunutí zpětné účinnosti na 15. březen 1939.²⁹

V období tzv. vojenské správy či okupace Čech a Moravy,³⁰ která trvala jeden měsíc, byla civilní správa při každém armádním sboru svěřena šefovi civilní správy (*Chef der Zivilverwaltung*). V Čechách to byl při armádní skupině 3 Konrad Henlein a na Moravě při armádní skupině 5 to byl Josef Bürckel.³¹ I když dobová literatura tvrdila, že „oba šéfové zasahovali v oboru své působnosti jen příležitostně a provisorně“,³² opak byl pravdou, neboť šéfové civilní správy zasahovaly přímo do záležitostí autonomní správy.³³ Jelikož neexistovala výslovná úprava publikace jejich právních předpisů, využíval šéf civilní správy pro Čechy Úřední list a šéf civilní správy pro Moravu Úřední list zemského úřadu v Brně. Z období vojenské okupace Čech a Moravy (od 15. března do 15. dubna 1939) zůstala v platnosti čtyři všeobecná nařízení, ostatní byla Říšským protektorem zrušena.³⁴

²⁹ Změna (oprava) Nařízení Říšského protektora o židovském majetku byla vyhlášena 1. července 1939 v novinách „*Der Neue Tag*“ a byla zde jeho účinnost zpětně posunuta před počátek účinnosti Výnosu Vůdce o Protektorátu Čechy a Morava.

³⁰ K období vojenské okupace Čech a Moravy podrobně MARŠÁLEK, P., Opatření vojenské správy v prvním měsíci nacistické okupace českých zemí (15. 3. – 15. 4. 1939). In: *Právněhistorické studie*, č. 37/2005, s. 119 – 143; MARŠÁLEK, P., Vojenská správa na počátku nacistické okupace českých zemí v roce 1939. In: *Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám*. Praha: ASPI Publishing, 2002, s. 399 – 416.

³¹ K tomu např. MATES, P., Soustava státních orgánů tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 5.

³² KŘEMEN, R., Státoprávní postavení Čech a Moravy. In: *Obzor národohospodářský: časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálněpolitickým*, roč. 44/1939, č. 9, s. 593; stejně tak PUŽMAN, J., Právní řád v Čechách a na Moravě. In: *Právní praxe*, roč. 3/1939, č. 7 – 8, s. 179.

³³ K tomu blíže MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2002, s. 91.

³⁴ SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 229; jednalo se o Nařízení vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu ze dne 15. března 1939 (VBl., S. 2), Nařízení o zavedení jízdy vpravo z 15. března 1939 (VBl., S. 6), Nařízení o zákazu nedovolených zásahů z 21. března 1939 (VBl., S. 11) a Nařízení o úředním jazyku z 21. března 1939 (VBl., S. 11).

3. TZV. AUTONOMNÍ PRÁVO A ZÁSAHY DO NĚJ

Druhou skupinou práva platného na území Protektorátu Čechy a Morava bylo tzv. právo autonomní (české). Jak již bylo uvedeno výše, jednalo se jednak o právo převzaté z období I. a II. republiky a jednak o nově vydávané právní předpisy. Dle ústavního zákona o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací (krátce nazývaného jen jako „zmocňovací zákon“) z 15. prosince 1938 č. 330/1938 Sb. byl prezident republiky zmocněn, aby na jednohlasný návrh vlády vydával dekrety s mocí ústavního zákona, pokud jimi měly být řešeny otázky, ke kterým by bylo jinak třeba ústavního zákona. Toto zmocnění prezidenta republiky pro vydávání normativních aktů ústavní povahy bylo časově omezeno na dva roky ode dne ustavení Sněmu Slovenské krajiny, tedy skončilo dne 17. ledna 1941. Vláda byla zmocněna, aby dva roky od počátku účinnosti zmocňovacího zákona činila prostřednictvím vládních nařízení všechna nutná opatření, ke kterým by bylo jinak třeba zákona. Toto přenesení zákonodárné moci na vládu bylo omezeno na dva roky od účinnosti zmocňovacího zákona, tedy do 16. prosince 1940.

V období Protektorátu rovněž náležela zákonodárná moc státnímu prezidentovi a vládě. Národní shromáždění bylo Háchou rozpuštěno dne 21. března 1939. Prezident však své možnosti vydávat dekrety s mocí ústavního zákona využil pouze jednou, a to v březnu 1940.³⁵ Výhradním autonomním zákonodárcem se tak stala protektorátní vláda vydávající vládní nařízení. Ovšem již od počátku existence Protektorátu bylo ze strany německých orgánů do této „autonomní“ normotvorby výrazným způsobem zasahováno. Již v období vojenské okupace byla normotvorná činnost spojena se systémem předběžné kontroly návrhů konkrétních právních předpisů okupačními orgány. Ještě před jejich vyhlášením byly jak protektorátní vláda, tak i zemské úřady povinny překládat své výnosy a nařízení šéfovi civilní správy ke schválení. Rovněž právní předpisy okresních úřadů podléhaly kontrole Oberlandrátů (vrchních zemských radů), kteří je v neodkladných případech mohli nahradit vlastním opatřením.³⁶

Do autonomního práva mohl svou legislativní činností rovněž zasahovat Říšský protektor, jehož právní postavení vyplývalo z výše několikrát citovaného Výnosu Vůdce o Protektorátu Čechy a Morava, z nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939³⁷ a z nařízení o vybudování správy

³⁵ Jednalo se o Dekret státního prezidenta z 8. března 1940 č. 83/1940 Sb., o slibu členů vlády, veřejných zaměstnanců a jiných orgánů veřejné správy.

³⁶ MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2002, s. 91 – 92.

³⁷ Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939 (RGBl. I., S. 1039).

v Protektorátu Čechy a Morava z 1. září 1939.³⁸ Říšský protektor byl zmocněn k normotvorbě již čl. 5 odst. 4 Hitlerova výnosu; oprávněn tak byl nechat se informovat o všech opatřeních protektorátní vlády a udílet jí rady. Mohl také podat námitky proti opatřením, která by mohla poškodit Říši. Existovalo-li nebezpečí z prodlení, mohl Říšský protektor vydat vlastní nařízení ve společném zájmu a zasáhnout tak do autonomního práva. Pokud podal námitky, musely autonomní orgány upustit od vyhlášení zákonů, nařízení a jiných právních předpisů, jakož i od výkonu správních opatření a soudních rozsudků.³⁹ K dalšímu upevnění zákonodárné moci Říšského protektora došlo v červnu 1939. Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava mu výslovně přiznalo právo, aby v případě, že to vyžadoval společný zájem, mohl měnit autonomní právo. V případě, že by hrozilo nebezpečí z prodlení, mohl vydávat právní předpisy všeho druhu. Příslušelo mu také právo vydávat policejní nařízení.⁴⁰ Podle čl. 12 Hitlerova výnosu zůstalo právo v Čechách a na Moravě v platnosti, pokud neodporovalo smyslu převzetí ochrany Německou říší. Říšský protektor určoval, o jaké předpisy se mělo jednat. Soudy a správní úřady autonomní správy nebyly oprávněny přezkoumat právní normy ani opatření Říšského protektora. Podřízené postavení autonomní správy oproti Říšskému protektorovi bylo zakotveno rovněž v nařízení o vybudování správy v Protektorátu Čechy a Morava, podle kterého Říšský protektor vykonával dozor nad veškerou autonomní správou v Protektorátu. Říšský protektor mohl nařídit, aby mu protektorátní úřady v určitých věcech podávaly zprávy bez vyzvání. Pokud se zákony a jiné právní předpisy vztahovaly na více než jeden obvod Oberlandrata,⁴¹ musely je protektorátní úřady předložit ke schválení Říšskému protektorovi. Říšský protektor jakož i říšský vůdce SS a šéf Německé policie ve shodě s Říšským protektorem mohli v Protektorátu učinit správní opatření nutná k udržení bezpečnosti a pořádku. V srpnu 1943 došlo v souvislosti se jmenováním nového Říšského protektora k úpravě jeho postavení, úkolů a oprávnění.

³⁸ Nařízení o vybudování správy a Německé bezpečnosti policie v Protektorátu Čechy a Morava z 1. září 1939 (RGBI. I., 1681).

³⁹ K tomu např. SRNA, K., Právo říšského protektora činit námitky v občanských věcech právních. In: *Všehrd*, roč. XXI/1940, č. 4 – 5, s. 189 – 190.

⁴⁰ Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava recipovalo §§ 1, 7 a 8 Nařízení o policejních nařízeních říšských ministrů ze 14. listopadu 1938 (RGBI. I., S. 1582). Dle tohoto nařízení mohli příslušní říšští ministři po dohodě s ministrem vnitra v mezích své působnosti vydávat policejní nařízení pro celou Říši nebo jen pro její část. Příslušným říšským ministrem se stal i Říšský protektor v Čechách a na Moravě.

⁴¹ K činnosti Oberlandrátů v Protektorátu podrobně např. SCHELLE, K. a kol., *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 156 – 162; MATES, P., Soustava státních orgánů tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 5 – 6.

Zastávání říšských zájmů v Protektorátě tak přešlo na nově zřízené Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu.⁴²

Z výše uvedeného je tedy zřetelné, že autonomie protektorátní vlády byla pouze prázdňím heslem, neboť legislativní činnost protektorátní vlády i protektorátních ministerstev podléhala od samého počátku existence Protektorátu Čechy a Morava přísnému dozoru ze strany Úřadu Říšského protektora. Úředníci na ministerstvech tak často pracovali pod dozorem zmocněnců Říšského protektora, jejichž příkazy museli plnit. Do režie okupantů se dostávala i autonomní normotvorba na nižší úrovni. Zatímco v prvních letech byla kontrolována z vnějšku, tak po provedení tzv. Heydrichovy správní reformy došlo k obsazování protektorátních úřadů Němci, kteří tak „zevnitř“ vykonávali přímý vliv na autonomní normotvorbu.

Jak již bylo uvedeno výše, zmocnění vlády a státního prezidenta k normotvorné činnosti bylo dle zmocňovacího zákona časově omezeno. K jeho prodloužení na neurčito však nedošlo pramenem autonomního práva, nýbrž na základě nařízení Říšského protektora z 12. prosince 1940.⁴³ To zdůraznilo, že k vydání vládního nařízení byl potřebný podpis státního prezidenta, jakož i možnost, aby sekundární právní normy (typicky vyhlášky ministerstev) změnily nebo zrušily normy primární (tedy zákony).⁴⁴

Na jaře 1942 došlo k výrazné změně v protektorátní normotvorbě, neboť došlo k likvidaci vlády jako kolektivního orgánu, jejíž pravomoc přešla na jednotlivé ministry. Došlo tak stejně jako v Říši v této oblasti k zavedení vůdcovského principu do rozhodování jehož jeden ze základních znaků byla přednost odpovědnosti jednotlivce před odpovědností kolektivní a rovněž individuální rozhodování před rozhodováním kolektivním.⁴⁵ Právní podklad tvořilo jednak nařízení

⁴² Oběžník ministerstva vnitra ze 4. září 1943, č. B-1800-1/9-43-I/1 o nové úpravě postavení Říšského protektora v Čechách a na Moravě a o zřízení Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu, publikován ve Věstníku ministerstva vnitra č. 9/1943 z 15. září 1943, s. 144.

⁴³ Nařízení říšského protektora prodlužující a pozměňující některá ustanovení ústavního zákona ze dne 15. prosince 1938 o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací, Sb. z. a n. čís. 330 (Ústavní zmocňovací zákon) z 12. prosince 1940 (VBIRProt., S. 604).

⁴⁴ K tomu viz dobový komentář HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. 2/1940, Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1940, s. 1862 – 1865.

⁴⁵ K podstatě a fungování vůdcovského principu z české literatury podrobně TAUCHEN, J., Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 15/2007, č. 2, s. 159 – 164.

Říšského protektora⁴⁶ a jednak i nařízení protektorátní vlády.⁴⁷ Nařízení vlády nově vydával a podepisoval předseda vlády a ministři pověřeni jejich prováděním, což znamenalo, že k vydání vládního nařízení (primární normy) bylo třeba souhlasu předsedy vlády, rezortního ministra (případně ministrů) a státního prezidenta; k vydání vládního nařízení se tak již nevyžadoval souhlas celé vlády jako celku. Rezortní ministři pak byli oprávněni vydávat nařízení („nařízení ministrů“). Na ministry přešla i správní působnost protektorátní vlády, kterou ministr vykonával se souhlasem předsedy vlády. Důvodová zpráva k tomuto vládnímu nařízení obhajovala likvidaci vlády jako kolektivního orgánu následovně:

„... [dosavadní - vložil J.T.] úprava neodpovídá již zcela požadavkům dnešní doby a potřebám pohotové legislativy a rychlé administrativy“.⁴⁸

K poslednímu zásahu do autonomní normotvorby došlo v souvislosti s vyhlášením totální války v létě 1944, kdy věcně příslušní ministři byli zmocněni, „aby nařizovací cestou sami činili všechna opatření, jichž je v jejich oboru zapotřebí k provedení totálního válečného nasazení a k nimž by jinak bylo třeba zákona nebo vládního nařízení“.⁴⁹

Hlavním publikačním instrumentem autonomní legislativy byla Sbíрка zákonů a nařízení převzatá z druhé republiky.⁵⁰ Od částky 75 ročníku 1939 (tedy od 20. září 1939) došlo ke změně jejího názvu na Sbíрку zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. V té se publikovaly především vládní nařízení, dekrety státního prezidenta, vyhlášky předsedy vlády, vyhlášky ministerstev a nařízení všeobecné povahy státních ústředních úřadů a orgánů, a úřadů s působností pro obvod země České nebo Moravskoslezské; často byla ve Sbírcce zákonů a nařízení uveřejňována nařízení předsedy nejvyššího úřadu cenového. Do 6. srpna 1940 vycházela Sbíрка pouze česky, od částky 76 ročníku 1940 byl český text doplněn i německým překladem, takže Sbíрка

⁴⁶ Nařízení Říšského protektora ze dne 27. února 1942 (VBIRProt., S. 42) o změně některých ustanovení ústavního zákona ze dne 15. prosince 1938, č. 330 Sb., (ústavního zákona zmocňovacího).

⁴⁷ Vládní nařízení ze 4. března 1942 č. 80/1942 Sb., o správní působnosti vlády Protektorátu Čechy a Morava a o zastupování členů vlády.

⁴⁸ Důvodová zpráva otištěna v HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. 4/1942, Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1942, s. 161.

⁴⁹ Vládní nařízení z 22. srpna 1944 č. 177/1944 Sb., o zmocnění ministrů a vedoucího pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu k mimořádným opatřením k provedení totálního válečného nasazení.

⁵⁰ Zřízena byla Vládním nařízením z 30. prosince 1938 č. 392/1938 Sb., o Sbírcce zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské.

vycházela dvoujazyčně; německý text se nacházel v levém sloupci, zatímco český v pravém. Protože až do srpna 1940 nebyl oficiálně publikován německý překlad autonomního práva uveřejňovaného ve Sbirce zákonů, bylo německé znění nejdůležitějších právních předpisů otiskováno až do konce roku 1942 v časopise *Prager Archiv für Gesetzgebung und Rechtsprechung*.⁵¹ K dalším instrumentům, ve kterých bylo publikováno autonomní právo, náležely: Úřední list Protektorátu Čechy a Morava, Věstníky ministerstev, Zemský věstník pro Čechy a Zemský věstník pro Moravu a Slezsko. Některé z nich vycházely dvoujazyčně.

4. ZÁVĚREM

Základním problémem právního řádu, který platil v Protektorátu Čechy a Morava, byla jeho nepřehlednost. Na území Čech a Moravy se uplatnila celá řada říšských právních norem, které však nebyly publikovány jen v říšském zákoníku, nýbrž i v dalších říšských publikačních instrumentech, které byly v Protektorátu hůř dostupné. Mezi říšské normotvůrce s působností pro Protektorát náležel také Říšský protektor, později Německý státní ministr pro Čechy a Moravu, jehož právní předpisy vycházely ve Věstníku nařízení Říšského protektora, resp. Státního ministra pro Čechy a Moravu. Větší problém než počet říšských právních předpisů však představoval fakt, že často z jejich znění nebylo zcela jasné, zda se měly uplatnit i v Protektorátu, a zda se případně vztahovaly i na české obyvatelstvo. Na tuto skutečnost opakovaně také poukazovala dobová literatura.

Co se týče práva autonomního, tak stejně jako za druhé republiky byla zákonodárná moc přenesena na státního prezidenta a na vládu. Protektorátní vláda byla jakýmsi hybným centrem veškeré legislativy i administrativy.⁵² Po provedení Heydrichovy správní reformy byla však protektorátní vláda zrušena jako kolektivní orgán a normotvorná činnost se přesunula na věcně příslušné ministry. Zároveň je zde zřetelný jasný vliv německých míst na autonomní legislativu a bezprostřední a stále se stupňující zásahy okupační moci na obsah autonomních právních předpisů.

⁵¹ HUSTY, F., (ed.) *Prager Archiv für Gesetzgebung und Rechtsprechung*. Prag: Böhmisches-Mährische Verlags- und Druckerei-Ges.m.b.H, 1939 – 1942.

⁵² HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. 4/1942, Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1942, s. 158.

Literature:

- HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939 - 1945
- KNAPP, V., *Problém nacistické právní filosofie* (reprint). Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002
- Kol. autorů, *Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu (1918 – 1945)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973
- KRIESER, H., Die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren. Ausübung und Umfang. In: *Deutsches Recht, Ausgabe A*, roč. 10, Heft 42, 1940, s. 1745 – 1754
- KRIESER, H., Die Rechtsangleichung im Protektorat. In: *Böhmen und Mähren*, 1942, s. 150.
- KRIESER, H., *Das neue Recht in Böhmen und Mähren (1. – 3. Teil)*. Prag: Volk und Reich Verlag, 1943
- MANDL, V., *Právní soustava Německé říše*. Praha: V. Linhart, 1939
- MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2002
- MARŠÁLEK, P., Opatření vojenské správy v prvním měsíci nacistické okupace českých zemí (15. 3. – 15. 4. 1939). In: *Právněhistorické studie*, č. 37/2005, s. 119 – 143
- MARŠÁLEK, P., Vojenská správa na počátku nacistické okupace českých zemí v roce 1939. In: *Poceta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám*. Praha: ASPI Publishing, 2002, s. 399 – 416
- MATES, P., Soustava státních orgánů tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 5
- MERTENS, B., *Rechtsetzung im Nationalsozialismus*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009
- NÝDL, B., Základy nacionálně-socialistické nauky právní. In: *Právník*, roč. 78/1939, sešit 1, s. 18 – 19
- PUMPR, T., *Rejstřík německých právních norem vydaných v době od 15. března 1939 do 30. dubna 1940 s platností pro Čechy a Moravu a norem recipovaných*. 2. vyd. Praha: Nákladem Právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939
- PUŽMAN, J., Právní řád v Čechách a na Moravě. In: *Právní praxe*, roč. 3/1939, č. 7 – 8, s. 179
- SCHELLE, K., K charakteru práva v tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 90
- SCHELLE, K. a kol., *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009
- SRNA, K., Právo říšského protektora činit námitky v občanských věcech právních. In: *Všehrd*, roč. XXI/1940, č. 4 – 5, s. 189 - 190

- SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 230
- ŠTAJGR, F., Druhé nařízení o výkonu občanského soudnictví v Protektorátu. In: *Všehrd*, roč. 21, č. 6, 1940, s. 177 – 181.
- TAUCHEN, J., Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 15/2007, č. 2, s. 159 – 164
- TAUCHEN, J., Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva - 2009 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2757 – 2773
- TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva - 2010 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720 – 1742
- TAUCHEN, J., Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví). In: KNOLL, V. – BERÁNEK, P., *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 262 – 274
- UHLÍŘ, J., *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008
- VESELÝ, V., *Říšské právo v Čechách a na Moravě: soubor říšských právních norem platných v Protektorátu Čechy a Morava a souvisejících a příbuzných předpisů protektorátních*. Praha: Nákladem Právníckého knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1940 – 1943
- VLČEK, L., Němci v Protektorátu Čechy a Morava v prvních měsících okupace. In: BUREŠOVÁ, J. – HAZDRA, Z., *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945): sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 97 – 110.

Contact – email
 tauchen@mail.muni.cz